

LEVENT KÖKER
Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi

İletişim Yayınları 90 • Araştırma-İnceleme Dizisi 11

ISBN-13: 978-975-470-026-8

© 1990 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-15. Baskı 1990-2016, İstanbul

16. Baskı 2020, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ahmet Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

LEVENT KÖKER

Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi

i l e t i ŝ i m

LEVENT KÖKER 1958 Ankara doğumlu. Tarsus Amerikan Koleji (1976) ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi (1980) mezunu. Doktora çalışmalarını Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladıktan (1987) sonra, Gazi Üniversitesi'nde Siyasal Teoriler doçenti (1990) ve Genel Kamu Hukuku profesörü (1996) oldu. 2004-2015 arasında Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, 1997-2016 arasında da Yakın Doğu Üniversitesi'nde çalıştı. 2016-2017'de New School for Social Research'te, 2017-2018'de ise Northwestern Üniversitesi'nde konuk öğretim üyeliği yaptı. Hâlen Urla'da yaşamakta, siyaset ve hukuk teorisi ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedir. Çok sayıda makalesi ve çevirisi bulunan Köker'in kitapları şunlardır: *İmparatorluk'tan Tanrı-Devletine* (M. Ali Ağaoğulları ile birlikte, İmge, Ankara, 1991), *Tanrı-Devletinden Kral-Devlete* (M. Ali Ağaoğulları ile birlikte, İmge, Ankara, 1991), *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı* (M. Ali Ağaoğulları ve Cemal Bali Akal'la birlikte, İmge, Ankara, 1992), *İki Farklı Siyaset* (Dipnot, Ankara, 2008) ve *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye* (Dipnot, Ankara, 2008).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ.....	13

BİRİNCİ AYRIM

Modernleşme Kuramı ve Eleştirileri

Siyasal Gelişme-İdeoloji İlişkisinin Kuramsal Sorunları Üzerine

BİRİNCİ BÖLÜM

“SİYASAL GELİŞME” KAVRAMININ GELİŞMESİ	29
Konjonktürel etki.....	29
Sosyal bilimlerdeki kuramsal gelişmelerin etkisi	32
<i>Siyasal gelişme kavramında demokrasinin anlamı</i>	33
“Siyasal gelişme” kavramında toplum, değişme ve siyasal örgütlenme ilişkileri.....	34
Siyasal gelişme kavramının değişen anlamları	35
<i>Demokratikleşme olarak siyasal gelişme:</i> <i>Demokrasinin toplumsal koşulları sorunu</i>	36
<i>İstikrar ve düzen içinde gelişme</i>	39

İKİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME KURAMINA GÖRE SİYASAL GELİŞME-İDEOLOJİ İLİŞKİSİ	41
Modernleşme kuramının temel öncülleri	41
<i>Modern insan</i>	42
<i>Modern toplumda insan-doğa ve insan-insan ilişkileri</i>	44
<i>Modern toplumda iktisadi ilişkiler</i>	47
<i>Modern toplumda siyasi ilişkiler</i>	49
Geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş süreci	50
<i>Modernleştirici intelligentsia ya da modernleşmeci aktivizm</i>	53
<i>Geçiş sürecinin kavramlaştırılmasında eleştiri ve yenileşme</i>	58
<i>Sanayileşme olarak modernleşme</i>	64
“Modernleşmenin siyasi sonuçları”.....	65
“Diktatörlük ve demokrasinin toplumsal kökenleri”.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERNLEŞME KURAMININ REDDİ VE YENİ BİR SİYASAL GELİŞME KAVRAMINA DOĞRU	77
Eleştirel sosyal bilim düşüncesinin temeli olarak anti-pozitivizm: Bilim, ideoloji ve ütopya	77
Batı demokrasisinin eleştirisi	84
<i>Modernleşme kuramının ideolojik niteliği</i>	85
<i>Batı demokrasisinin eleştirisi</i>	87
Yeni bir siyasi gelişme kavramına doğru	95
<i>Determinizm ve tarihsicilik</i>	102
<i>İdeolojinin analizinin önemi ve niteliği</i>	105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BATILI OLMAYAN TOPLUMLARDA İDEOLOJİ-DEMOKRASİ İLİŞKİSİ	111
Popülizm kavramı ve “Üçüncü Dünya” popülizminin genel özellikleri	112
<i>Popülizm ve demokrasi: İdeoloji ile ütopya arasında</i>	122

Kemalizm-Demokrasi İlişkisi

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMALİZMİN KÖKENLERİ:

OSMANLI MODERNLEŞMESİNE GENEL BİR BAKIŞ	131
--	-----

İKİNCİ BÖLÜM

KEMALİZMİN İLKELERİ	141
----------------------------------	-----

Siyasal rejimin temeli: Halkçılık	144
--	-----

<i>Halkçılık ve Cumhuriyetçilik</i>	145
---	-----

<i>İlk Büyük Millet Meclisi'nde halkçılık</i>	146
---	-----

<i>Tek-parti döneminde halkçılık</i>	154
--	-----

<i>Halkçılık ve milliyetçilik</i>	158
---	-----

<i>Halkçılık ve laiklik</i>	170
-----------------------------------	-----

<i>Laiklik ve Cumhuriyet</i>	171
------------------------------------	-----

<i>Laiklik ve “fikrî inkılâp”</i>	176
---	-----

<i>Halkçılık ve inkılâpçılık</i>	179
--	-----

İktisadî kalkınma sorununa çözüm: Devletçilik	187
--	-----

M. Kemal Atatürk'ün sözlerinde ve

<i>CHP programlarında devletçilik</i>	187
---	-----

<i>Genel çıkar - özel çıkar çatışması</i>	194
---	-----

<i>Bireysel gelişme ve devletçilik</i>	196
--	-----

Devletçilik hakkında 1930'larda

yapılan değerlendirmeler: Bir iktisadî

<i>kalkınma stratejisinin siyasal boyutları</i>	197
---	-----

<i>İktisadî kalkınma sorununa geçici bir çözüm olarak devletçilik</i>	199
---	-----

<i>İktisadî kalkınma sorununa kalıcı bir çözüm olarak devletçilik</i>	202
---	-----

<i>Kemalist devletçiliğin çağdaş değerlendiriliş tarzları</i>	210
---	-----

İktisadî kalkınma sorununa pragmatik bir

<i>çözüm olarak devletçilik: “Karma ekonomi” fikri</i>	210
--	-----

<i>Kapitalist sermaye birikiminin özel bir yolu olarak devletçilik</i>	214
--	-----

<i>İktisadî-siyasal-kültürel boyutlarıyla devletçilik</i>	216
---	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEMALİZM-DEMOKRASİ İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ..... 221

Vesayet kavramı açısından Kemalizm-demokrasi ilişkisi..... 221

Kemalizm’de “muasır medeniyet seviyesi”nin içeriği:

Demokrasi ve bürokratik muhafazakârlık..... 231

Muasır medeniyet seviyesinin aslı ögesi olarak

pozitif bilim ve teknoloji..... 232

Dayanımcılık ve “devletçilik”..... 235

SONUÇ..... 241

KAYNAKÇA..... 249

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Kemalizm ile demokrasi arasındaki ilişkileri yeniden değerlendirmeyi amaçladım. Bunu yaparken de, “Kemalist ideolojinin demokrasiye yönelik niteliği” biçiminde dile getirilen ve daha çok akademik sosyal bilim literatüründe benimsenen değerlendirme tarzının sorgulanması zorunlu oldu. Bu değerlendirme tarzının kuramsal temelleriyle birlikte, ayrıntılı bir biçimde ve getirilen eleştirilerin de ele alınması yoluyla gözden geçirilmesi, Kemalizm-demokrasi ilişkilerine yeni bir bakış açısından yaklaşmak için kaçınılmazdı. Çalışmanın birinci ayırımında bu bakış açısını ortaya koymaya çalıştım.

Çalışmanın ikinci ayırımında ise, Kemalist ideolojinin öğeleri arasındaki ilişkiler içinde belirginleştiğini düşündüğüm “toplumsal değişme tasarımı”, bu tasarım içinde demokrasinin yerini göstermek amacıyla ortaya konulmaktadır. Burada, Kemalist ideolojinin öğeleri, esas olarak 1930’lardaki tarihsel toplumsal bağlam içinde belirlenen anlamlarıyla ele alınmış, yer yer 1930 öncesine, yer yer de, özellikle devletçilik ilkesi tartışılırken, 1930 sonrasına atıflarda bulunulmuştur.

İkinci ayırmadaki ele alış tarzı, Kemalizm'in soyut, bütünlüşmüş bir ideoloji niteliğinde olduğunu kabul etmektedir. Böyle bir bütünlüşmüş ideoloji olarak Kemalizm, kanımca, Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasal ve düşünsel yaşamında, az çok değişmeksizin varlığını sürdürmüş ve zaman zaman da başına "resmî" sıfatı getirilerek, farklı siyasal düşünce ve eylemlerin haklılaştırıcı temelini oluşturmuştur. Bu özelliğiyle Kemalizm'in, Cumhuriyet Türkiye'sinin toplumsal gelişiminde, göreliliği de aşan özerk bir etkileyici güce sahip olduğunu düşünüyorum. Çalışmamın temel sorununun Kemalizm-demokrasi ilişkisini yeniden değerlendirmeye yönelik olmasının esas gerekçelerinden biri de, bu düşüncedir.

* * *

Bu çalışma, 1983-1987 yılları arasında, YÖK sonrası düzenleme uyarınca, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığım doktora tezimin çok az değiştirilmiş bir biçimidir. Çalışmanın gerisindeki birikimin oluşmasında birçok kişi ve kurumun katkısı bulunmaktadır. Özellikle 1980-1982 yılları arasında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki "Siyaset Bilimi" Yüksek Lisans ve Doktora programındaki ders, seminer ve tartışma zenginliğinin, bu birikimin oluşmasındaki katkısını belirtmenin benim için bir borç olduğuna inanıyorum. Ayrıca, konu üzerinde çalışırken, 1984-85 akademik yılında Oxford Üniversitesi'nde bulunma olanağını bana veren İngiliz Kültür Heyeti (The British Council) yetkililerine; Oxford'da bulduğum süre içinde çağdaş toplumsal-siyasal felsefe üzerindeki bilgimin derinleşmesini sağlayıcı katkılardan ötürü Dr. Michael S. Freedman'a; St. Antony's College'daki araştırmalarımda, görme olanağı bulamadığım birçok kaynağa ulaşmamı sağlayan yardımları ve dostluğu için Dr. Roger Owen'a teşekkür ederim. Daktilo edilmiş iki metni okuyarak, yer yer

çok karmaşıklaştığını söylediği yazı diliminin akıcı kılınması için değerli önerilerde bulunan Aydın Uğur'a da burada teşekkür etmek istiyorum.

Çalışmamın bu biçimi alması, hocam Prof. Dr. Mümtaz Soysal olmasaydı, neredeyse olanaksızdı diyebilirim. Özellikle tezin yazımı sürecinde yaptığı müdahalelerle bu zorlu süreci aşmamı kolaylaştırdığı için kendisine minnettarım. Tezin savunulmasında hazır bulunan ve aydınlatıcı eleştiriler getiren jüri üyeleri Prof. Dr. Şerif Mardin'e ve Prof. Dr. Ahmet Yücekök'e ayrıca teşekkür ederim.

Annem Gülseren Köker ile babam Necmettin Köker'e, akademik çalışmalarımın bu ilk evresindeki, ana-baba olmanın gereklerini aşan katkılarından ötürü şükran borçluyum. Kitabın yazılması sürecinde Eser ve Neveser de benimle birlikteydiler. Her yazdığımı okuyup görüşlerime karşı ileri sürdüğü, zaman zaman şiddetli eleştirileriyle sürekli canlı bir düşünme ortamı sağlayan Eser, arkadaşçaydı.

LEVENT KÖKER

Ekim 1989, Küçükcesat

GİRİŞ

I

Türkiye’de demokrasinin kurulup yerleşmesi bakımından ortaya konulan çabalar ve bu yönde karşılaşılan engeller, tek başına Türkiye toplumunun değişim süreçlerini anlamak isteyenler için olduğu kadar, Batılı olmayan toplumları karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlayan sosyal bilimciler için de önemini ve çekiciliğini koruyan bir konu olmayı sürdürüyor. Bir diğer deyişle, “Türkiye’de demokrasi sorunu”, bugün de her yönüyle incelenmesi gereken bir konu olma niteliğini koruyor. Konunun ne denli önemli olduğu, bir bakıma, inceleniş tarzlarındaki çeşitlilik içinde de gözlenebilir: Konuya ilişkin bazı incelemeler bir tür “siyasal olaylar tarihi” niteliğini taşıırken,¹ başka bir grup oluşturduğu söylene-

---

1 Bu incelemelere örnek olarak Mahmut Goloğlu’nun *Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938* (Ankara: Kalite M., 1974); *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, (Ankara: Kalite M., 1974) ve *Demokrasiye Geçiş 1946-1950* (İstanbul: Kaynak Yay., 1982) başlıklı yapıtlarıyla Kemal H. Karpat’ın *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller* (İstanbul: İstanbul M., 1967) başlıklı çalışması ve Cemil Koçak’ın *Türkiye’de Millî Şef Dönemi 1939-1945*, (Ankara: Yurt Yay.,

bilecek olan incelemelerde ise Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihini analitik-kuramsal bir çerçeve içinde ele almak eğilimi gözlenmektedir.² Özellikle ikinci grupta yer alan incelemelere bakıldığında; (1) “demokrasi”den ne anlaşıldığı sorusu ile (2) farklı “demokrasi” anlayışlarına göre Cumhuriyet Türkiye'sindeki toplumsal değişim süreçlerinin nasıl yorumlanabileceği sorusunun yaklaşımlar arasındaki farklılıkları belirleyici temel noktalar olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Cumhuriyet Türkiye'sindeki toplumsal değişim süreçlerini kuramsal bir çerçeve içine yerleştirerek açıklamaya veya yorumlamaya çalışan incelemelerden büyük bir bölümü, daha çok II. Dünya Savaşı ertesinde ABD'li sosyal bilimcilerin önderliğinde oluşturulmuş bir “paradigma”ya³ dayanmaktadır. Söz konusu “paradigma”, bilgi kuramı bakımından deneysel (ampirist)-pozitivist, toplum kuramı bakımından yapısal-işlevselci (*structural-functionalist*) ve tarih kuramı ba-

---

1986) adlı yapıtı verilebilir. Bu yapıtların “siyasî olaylar tarihi” niteliğinde olduğunu belirtirken, onların hiçbir “kuramsal çerçeve”ye sahip olmadıkları veya tarihsel olayları “oldukları gibi” aktarmaktan öteye bir içerik taşımadıkları ileri sürülmektedir. Yalnızca belirli bir dönemin olaylarını “aktarma” amacıyla yapılmış çalışmalarda bile, “hangi” olayların “nasıl” aktarılacağına ilişkin olarak verilmiş açık ya da örtük cevaplar vardır. Yukarıda örneklenen çalışmaların daha çok “siyasî olaylar tarihi” niteliğinde olduklarını belirtmenin nedeni, bunların tarihi yazarken “toplum kuram(lar)ı”nın kavramlarına başvurmadan çok tarihi olayları belgelere dayalı bir biçimde derli toplu sunmaya ağırlık vermeleridir.

- 2 Örneğin bkz. Ali Kazancıgil, “Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 17 (Bahar, 1982), s. 64-87; Nermin Abadan Unat, “Patterns of Political Modernization and Turkish Democracy”, *Turkish Yearbook of International Relations*, XVIII, 1979, (Ankara: SBF ve BYYO., 1983), s. 1-26; Ergun Özbudun, “The Nature of The Kemalist Political Regime”, E. Özbudun ve A.Kazancıgil, der., *Atatürk, Founder of a Modern State* (Londra: C.Hurst, 1981), s. 79-102; Kemal H. Karpat ve diğ., *Social Change and Politics in Turkey, a Structural-Historical Analysis*, (Leiden: E. J. Brill, 1973); Emre Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1981); Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-1945* (Ankara: Doğan Yay., 1971).
- 3 “Paradigma” kavramı için bkz. Thomas s. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, (İstanbul: Alan Yay., 1982).

kımından da ilerlemeci (*progressivist*) özellikler göstermektedir. Bu çalışmanın birinci ayırımında biraz daha ayrıntılı olarak ele alınacak olan bu paradigma, genelde Batılı olmayan toplumlardaki değişim süreçlerinin incelenmesinde esas olarak “olayları açıklama”yı⁴ hedeflemiş ve özellikle “Türkiye’de demokrasi sorunu”na ilişkin çözümlenmelerde kullanılan “modernleşme kuramı”nı⁵ da belirlemiştir.

Bu kuramın ilkeleri ve mantığı uyarınca, yukarıda belirtilen iki soruya verilen cevaplar şöyledir: (1) “Demokrasi”, genel ve eşit oy hakkı, belirli aralıklarla (düzenli olarak) yapılan, gizli oy ve açık sayım ilkesine dayanan seçim mekanizmasıyla siyasal iktidarın değiştirilme olanağının ve dolayısıyla da muhalefetin (yani düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin) kurumlaştığı bir siyasal sistemdir. Modernleşme kuramı, böylelikle, Batı siyasal sisteminin temel kurumsal ve biçimsel (procedural) ilkeleri ile “demokrasi”yi özdeşleştirmiş olmaktadır. Bu özdeşleştirme, Batılı olmayan toplumlardaki değişimlerin çözümlenmesi bakımından bazı ön kabullere yolaçmıştır. Şöyle ki: (a) Demokrasi Batı’da, Rönesans’la başlayan bir dizi iktisadi ve kültürel evrimleşmenin ürünüdür. Bu evrimleşme süreci, demokratik bir siyasal sistemin yerleşme koşullarını da ortaya koymuş bulunmaktadır. (b) Dolayısıyla Batılı olmayan toplumlarda “demokrasi”nin yerleşebilmesi bakımından, hem iktisadi gelişme düzeyinin yükselmesi, hem de kültür değişimi gerekmektedir. Demokrasi, ancak bu ön

4 “Doğa bilimleri”yle “toplumsal bilimler” arasında öze ilişkin hiçbir farklılık olmadığı türünden bir “bilimin teklifi” anlayışının uzantısı olan bu “açıklama” mantığının karşısında, toplumsal bilimlerde “anlama-yorumlama” mantığı’nın geçerli olması gerektiği düşüncesi bulunmaktadır. Bilime bakıştaki bu farklılığa ve sonuçlarına ileride değinilecektir.

5 Bu kuram hakkında genel bilgi için bkz. “Modernization-I. Social Aspects (Daniel Lerner), II. Political Aspects (James S. Coleman), III. The Bourgeoisie in Modernizing Societies (Ronald P. Dore)”, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Cilt X, s. 386-409.

koşulların gerçekleşmesinden sonra istenebilecek veya gerçekleştirilebilecek bir siyasal sistemdir. (2) Yuvarlak bir tarihlendirmeye, 1500'lerden 1900'lere uzanan dört yüzyıllık bir toplumsal değişimin ürünü olan "demokrasi"ye ulaşmak isteyen Batılı olmayan toplumlar, Batı'nın bu süre içinde gerçekleştirdiği dönüşümleri çok daha kısa bir zaman dilimi içinde gerçekleştirmek durumundadırlar. Bu nedenle de, değişim sürecinin son derece yavaş işlediği, âdeta durağan olan Batılı olmayan toplumlarda insan iradesinin aktif müdahalesi (yani eylem) gerekmektedir. İnsan eylemi – içgüdüsel değil de– önceden (zihinde) tasarlanmış olduğundan, bu müdahaleyi ancak "modern devlet" in niteliklerini kavrayabilmiş olan toplum kesim(ler)i (özellikle de *intelligentsia*) yapacaktır. Batılı olmayan toplumların değişim süreçlerinde gözlenen bu "müdahale", modernleşme kuramına göre "geleneksel toplum"dan "modern toplum"a geçiş aşamasında *zorunludur ve geçiş gerçekleşinceye kadar demokrasi sorununu askıya almak, yani otoriter siyasal rejimlere katlanmak gerekmektedir*. Böyle bakıldığında, Batılı olmayan toplumlardaki toplumsal değişim süreçlerini "açıklama"nın temeli de, "geri"yi simgeleyen "geleneksel" (ya da "geleneksel ideolojiye göre davranan halk") ile 1960'lardaki Batı statükosunun tüm dünya toplumları için idealleştirilmesini ifade eder tarzda kullanılan ve bu anlamda da "ileri"yi simgeleyen "modernlik" (ya da "modern ideolojiye göre toplumu dönüştürmeye çalışan *intelligentsia*") arasındaki çelişki olmaktadır.

Modernleşme kuramının bu öncüllerinden hareket eden yerli ve yabancı birçok araştırmacı, Cumhuriyet sonrası Türkiye tarihinin özellikle "demokrasi sorunu" bakımından büyük önemi bulunan 1923-1945 döneminin çözümlenmesinde, aşağıda özetlenmeye çalışılan şu sonuçları genel olarak benimsemişlerdir:

(1) İlk olarak, tek-parti dönemini “vesayet rejimi”, dönemin Cumhuriyet Halk Partisi’ni “vesayet partisi” ve dönemin ideolojisi olan Kemalizm’i “vesayet ideolojisi” olarak nitелеmek sözkonusudur.⁶

Vesayet kavramı, burada, rejimin, partinin ve ideolojinin sürekli ve kalıcı bir otoriterlik peşinde olmayıp, aksine, toplumu, modernleşme kuramında anlaşıldığı türden (Batı tipi) demokrasiye hazırlamayı amaçladıkları fikrini içermektedir.

1945’te, 1924 ve 1930 yıllarında yaşanmış olan Terakkiperver ve Serbest Cumhuriyet Fırkaları deneyimlerinden sonra, çok partili siyasal yaşama başarılı ve “yumuşak” bir biçimde geçilebilmiş olması, tek-parti döneminin bu vesayetçi niteliğiyle açıklanmaktadır. Bu açıdan, Cumhuriyet Türkiye’sinde, nihai bir demokratikleşmeyi kolaylaştırıcı öğeler de şöyle sıralanmaktadır:

(a) Rejim, tek-partili olsa da sınırlı bir çoğulculuğa sahiptir. Bir parlamentonun varlığını sürdürmesi, rejimin hukuksal temelini belirleyen 1924 Anayasası’nda muhalefetin örgütlenmesine (Cumhuriyet Halk Partisi’nden başka siyasal partilerin kurulmasına) yönelik bir yasaklamanın olmayışı, özellikle Parti kongrelerinde ülke sorunlarının görece özgür bir tartışma içinde ele alınabilmiş oluşu bu sınırlı çoğulculuğun göstergeleridir.⁷

(b) Cumhuriyet Halk Partisi, hep bir kadro partisi niteliğinde kalmıştır. Türk devriminin bir “tepeden devrim” olduğu görüşü doğrultusunda, Cumhuriyet Halk Partisi’nin hiçbir zaman “köylü kitlesi”ni siyasal bir mobilizasyon için

---

6 Vesayet kavramının kullanılışı için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Kuramlar ve Anayasa Hukuku* (İstanbul: İÜHF Yay., 1980), s. 314-315; Bülent Dâver, “Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk* (İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yay., 1983), s. 245-279; Walter F. Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey, the Free Party and Its Aftermath* (Leiden: E. J.Brill, 1973).

7 Ergun Özbudun, “The Nature of the Kemalist Political Regime”, s. 95 vd

kullanmadığına (kullanmak istemediğine)⁸ ve bu anlamda modernleştirici seçkinlerin partisi olarak kaldığına dikkati çeken Özbudun, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu açıdan bir "dışlayıcı tek-parti"⁹ olarak görülebileceği fikrini eleştirmektedir.¹⁰ "Dışlayıcı tek-parti"nin daha çok etnik veya dinsel temelli bir kutuplaşmanın geçerli olduğu toplumlarda kalıcı olabileceğini; buna karşılık Türkiye örneğinde asıl bölünmenin –modernleşmenin ilerlemesiyle ve modern değerlerin nüfusun daha büyük bir bölümü tarafından benimsenmesiyle ortadan kalkabilecek olan– modernleştiriciler ile gelenekçiler arasında olduğunu ve süreç içinde ortadan kalkabilecek bu tür bir bölünmenin sürekli bir dışlayıcılığı meşrulaştıramayacağını belirtmektedir.¹¹

(c) İdeoloji düzeyinde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve tüm tek-parti döneminin egemen düşünce tarzı olarak Kemalizm'de, bir tek-parti rejimini meşrulaştıracak herhangi bir ögenin bulunmadığı belirtilmektedir. Kemalizm, Türk toplumunda hedeflediği toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümleri gerçekleştirdiğinde, artık bir tek-parti rejimini meşrulaştırabilecek özelliklerini de yitirmiştir.¹²

(2) Tek-parti döneminin "vesayetçi" niteliği, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin kurulmasını kolaylaştıran özellikler açısından değerlendirilirken, bazı araştırmacılar da, genel olarak Osmanlı-Türk toplumunun geleneksel birtakım özelliklerinin Türkiye'de demokrasinin kurulması açısından engelleyici faktörleri meydana getirdiklerini vurgulamaktadırlar. Daha çok kültür düzeyinde ortaya konulan bu engelleyici faktörleri şöylece sıralamak mümkün:

---

8 A.g.e., s. 80-87.

9 A.g.e., s. 94.

10 A.g.e., s. 94-95.

11 A.g.e., s. 95.

12 A.g.e.

(a) Kültürde “büyük” ve “küçük” gelenek ayırımından hareket eden Şerif Mardin, Osmanlı’daki büyük geleneği oluşturan “devlet İslâmı”nda ve küçük geleneği oluşturan “halk İslâmı”nda demokratik bir kültürün öğelerinin bulunmadığını belirtmektedir.¹³

(b) Türk toplumundaki geleneksel örgütlenmenin mahiyeti, insanlar arasındaki ilişkilerin karşılıklı anlaşma yoluyla kurulduğu, “rıza” (*Concensus*) ögesine dayalı bir örgütlenme değildir. Ayrıca, toplumda “merkez” ile “çevre” arasında bir kopukluk, “merkez”in (devlet) “çevre” (halk) üzerinde mutlak egemenliği ve denetimi sözkonusudur. Geleneksel örgütlenmenin niteliği böyle olan bir toplumda, demokrasinin aslı öğelerinden sayılan “*concensus*”un, bir diğer deyişle bir “toplumsal sözleşme” düşüncesinin temellenmesi hemen hemen olanaksızdır. Ayrıca, Batı demokrasisinin gelişimi açısından önemli bir yeri bulunan devlete (merkeze) karşı halktan (çevreden) gelen başkaldırı ve muhalefet hareketlerinin sistemleşmiş ve kurumsallaşmış bir “muhalefet geleneği”ni yaratmış olmasına karşılık; özünde otoriteye boyun eğmeyi vurgulayan Sünnî İslâm geleneğinin egemen olduğu Osmanlı-Türk toplumunda böyle bir şey gerçekleşmemiştir.¹⁴

(c) Yenileşme hareketlerinin öncü gücü olan “bürokratik” *intelligentsia*, modern bir toplum kurma hedefini süreç içinde benimsemiş olsa bile, hem içinden çıktığı bu kültürel özellikleri tümüyle silkip atamamış, hem de demokrasiye izin verici öğelerden yoksun bir kültürü radikal bir biçimde

---

13 Şerif Mardin, “Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma”, in E. Tümertekin, F. Mansur, P. Benedict (der.), *Türkiye: Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar* (İstanbul: İstanbul Ü. Edebiyat F., Coğrafya Ens., 1971), s. 422-458.

14 Karş. Şerif Mardin, “Opposition and Control in Turkey”, Cilt I (1966). s. 375-387; Ş. Mardin, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri” (çev. Şeniz Gönen), *Dün ve Bugün Felsefe* (İstanbul: BFS, 1985) Kitap I, s. 167-195.

değiştirmeyi hedeflemesi nedeniyle, devletle halk arasındaki ilişkileri sağlayacak ara yapıların bulunmadığı bir toplumsal örgütlenmeyi hemen hemen aynen koruyarak “modernleştirici” düşüncelerini pratiğe aktarmışlardır.¹⁵

(d) “Kültür” düzeyinde yapılan bu çözümlerinin yanında, Batı demokrasisinin tarihsel gelişimi içinde, bu demokrasinin kuruluşunda baş rolü oynayan bir toplumsal güç olarak “burjuvazi”nin Batı’da devletin dışında gelişmiş olması, buna karşılık Türkiye’de ise devlet eliyle geliştirilmesi de, Türkiye’de demokrasinin kurulup yerleşmesi açısından olumsuz bir etken olarak kabul edilmektedir. “Burjuva siyaseti” veya “Batı demokrasisi”, Türk toplumunda burjuvazinin devlet eliyle geliştirilmiş olması, dolayısıyla devletten bağımsız bir nitelik kazanamayışı ve bunun yanında, gelişen burjuvazinin devlet aygıtını elinde tutan bürokrasi tarafından iktidarın dışında bırakılmış olması (yani, burjuva siyaseti karşısında bürokrasinin belirli bir “direnc” oluşturması), Türkiye’de demokrasinin toplumsal yapı bazında ortaya çıkan bir diğer olumsuz yönünü meydana getirmektedir.¹⁶

II

Modernleşme kuramının ana çizgileri ile bu kuramın çerçevesi içinde ulaşılmış bulunan bu sonuçlardan bazıları bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bir diğer deyişle, burada iki sorun ele alınmaktadır: (1) modernleşme kuramının özellikle “siyasal gelişme-ideoloji ilişkisi” bakımından, Batı-

---

15 Şerif Mardin, “Merkez-Çevre İlişkileri”, s. 167-195. Geleneğin demokratikleşme üzerindeki etkisi için ayrıca bkz. Samuel P. Huntington ve Jorge I. Domínguez, *Siyasal Gelişme* (çev. Ergun Özbudun) (Ankara: SİD Yay, 1985), s. 15.

16 Metin Heper, “The Recalcitrance of the Turkish Public Bureaucracy to “Bourgeois Politics”. A Multi-Factor Political Stratification Analysis”. *The Middle East Journal*, Cilt XXX, sayı 4 (Güz, 1976), s. 485-500.